

CANONUL PLATON-KANT ÎN CUNOAȘTEREA ONTOLOGICĂ

Mihai D. Vasile*

mdvasile@yahoo.com

Abstract. *In his paper, Plato-Kant Canon in the Ontological Cognition, the author tries to put in relief the consequences of the Kantian dichotomy between noumenon-phaenomenon, in the contemporary philosophy, according to the total Being is partitioned in peculiar levels, in accordance with there are stated sharp conditions of existence.*

Keywords: *noumen-phaenomen distinction; transcendental cognition; suppositio terminorum doctrine; Plato's cavern myth; architectonics of pure reason.*

Georg Henrik von Wright a devenit o parte importantă a unei tradiții filosofice, și anume canonul Platon-Kant, reînnoită la rândul său, în secolul al XX-lea de către Bertrand Russell, continuată de discipolul preferat al lui Russell, anume Ludwig Wittgenstein, îmbunătățită de elevul lui Wittgenstein, Georg Henrik von Wright cu noi moduri de a filosofa. Ca Patriarh al școlii finlandeze de filosofie în noul mileniu, Georg Henrik von Wright numără printre discipolii lui nume celebre cum ar fi Jaakko Hintikka, Tuomela Raimo, Gabriel Sandu, Ilkka Niiniluoto și altele, mai recente. Privind succesiunea istorică a lucrărilor sale, Georg Henrik von Wright a scris în autobiografia sa intelectuală: „A spune că filosofia este o explicație a unor intuiții conceptuale este o modalitate aparte de a înțelege filosofie. Acesta este și modul meu de a o vedea. Acest fapt nu înseamnă să înțeleg numai ceea ce eu însumi fac în calitate de filosof, ci și înțelegerea fenomenului istoric al filosofiei. Alți filosofi poate că au înțeles lucrurile în mod diferit - dar numai câțiva dintre ei și-au expus cu rigoare punctele de vedere cu privire la această problemă. Dacă aș fi devenit filosof de o altă manieră, ar fi trebuit, poate, să fi înțeles mai bine și să fi învățat mai multe de la oameni, cum ar fi, să zicem, Platon sau Spinoza sau Hegel”.

În universul de discurs al tradiției filosofice analitice relativă la canonul Platon-Kant¹, o investigație foarte interesantă este întrebarea „Cât de mult Platon este la Kant?”. Prin urmare, o comparație între Arhitectonica Peșterii și Arhitectonica Rațiunii Pure este justificată. Rezultatul este unul straniu, deoarece pare că Platon și-a scris dialogurile ca și cum ar fi citit *Criticile* lui Kant. Între punctul de plecare și punctul de sosire, sunt schițate câteva trasee cu privire la cunoașterea ontologică de tip kantian, de exemplu: „Ființa este ceea ce este demn de a fi gândit; ontologia naturii ca o abordare cu privire la condițiile de

---

* Prof. univ. dr., - Universitatea din Pitești.

¹ Richard Rorty, *Contingency, Irony and Solidarity*, New York, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, p. 96.

posibilitate a obiectului și a cunoașterii lui; ontologia umanului ca discurs despre condițiile posibilității libertății și transcendenței; ontologia diferenței în Ființă; ontologia fenomenului” etc. În cele din urmă, se dovedește că structurile logico-gramaticale ale limbii latine, ca de exemplu expresia „cvasi”, tradusă în germană prin „als-ob”, constituie fundamentul întregului edificiu critic kantian și, de asemenea, este sugerat că marile curente din filosofia contemporană nu sunt altceva decât variante ale teoriei kantiene a supoziției.

Das-in-der-Welt-Sein in Kant. La Kant, Ființa este aducerea în ființă prin cunoaștere, se menține prin datorie și se distruge prin ignoranță. Categoria de *Ființă* este lăsată în starea ei imaculată de înțelegere, la nivelul metafizicii naturale. Cel mult, se poate face o aluzie la discursul lui Martin Heidegger despre *Ființă* la Kant: *Ființa* este ceea ce este demn de a fi gândit². Doctrina lui Kant asupra *Ființei*, ca rezultat al cunoașterii ontologice, este nerostitul din rostirea sa, pe care interpretarea este chemată să-l scoată la lumină, producând o limitare în determinarea esenței cunoașterii atunci când aduce *Ființa* în conștiință. Cercetarea prezentă își propune să probeze această teză nu străbătând întreaga operă kantiană, ci oprindu-se asupra unui loc privilegiat din primă *Critică*, unde metanoia kantiană cu privire la problema cunoașterii este mai ușor de înțeles: celebra Arhitectonică a Rațiunii Pure. Regăsită fiind în substanța întregii *Kritik der reinen Vernunft*, Arhitectonica permite surprinderea deplasării pe un itinerariu discursiv marcat prin trei poziții.

Prima poziție, dominantă în tradiția metafizicii occidentale, este canonul platonician condensat în superba alegorie a Peșterii din *Cartea a cincea* din *Politeia*. A doua poziție se concentrează asupra condițiilor de posibilitate ale cunoașterii generice; iar a treia poziție, plecând de la enunțarea condițiilor de posibilitate ale obiectului, tentează să soluționeze *stranițetea* acordului necesar al legilor fenomenelor naturii cu facultatea lui *Da Sein* de a cunoaște legând diversul *in genere*³. Cele trei poziții rezultă din faptul că **nu** raportul dintre obiect și subiect prevalează în Arhitectonica *Criticii Rațiunii Pure*, ci raportul dintre *Ființă* („*Das Sein*”), ca aspect al *noumen*-ului („*Das Ding an Sich*”), și cunoaștere ca posibilitate a cunoașterii; după cum la Platon, În Arhitectonica Peșterii, puterea de evocare și sugestie „rezidă în strălucirea a ceea ce apare și în felul în care puțința de a vedea devine posibilă”⁴.

---

² Martin Heidegger, *La Thèse de Kant sur l'Être*, în: *Questions II*, trad. de l'allemand par Kostas Axelos, Jean Beaufret, Walter Biemel, Lucien Braun, Henry Corbin, François Fédiér, Gérard Granel, Michel Haar, Julien Hervier, Dominique Janicaud, Jean Lauxerois, Roger Munier, André Préau, Claude Roëls et Alphonse de Waelhens, Paris, Gallimard, 1968, p. 73.

³ Immanuel Kant, *The Critique of Pure Reason*, tr. By J.M.D. Meiklejohn, în: *Great Books in the Western World*, vol. 42, Robert Maynard Hutchins edition in chief, Chicago, London, Toronto, Encyclopedia Britannica Inc., 1952, *Transcendental Doctrine of Elements*, Second Part, First Divis., Book I, Chap. II, Sect. II, § 22. *Transcendental Deduction of the universally possible employment in experience of the Pure Conceptions of the Understanding*, pp. 57-58.

⁴ Martin Heidegger, *La doctrine de Platon sur la vérité*, în: *Questions II*, trad. de l'allemand par Kostas Axelos, Jean Beaufret, Walter Biemel, Lucien Braun, Henry Corbin, François Fédiér, Gérard Granel, Michel Haar, Julien Hervier, Dominique Janicaud, Jean Lauxerois, Roger Munier, André Préau, Claude Roëls et Alphonse de Waelhens, Paris, Gallimard, 1968, p. 145.

Întrebarea este aceeași, dar răspunsurile par a fi diferite.

După Platon, Immanuel Kant unifică pentru a doua oară în istoria filosofiei cele două tradiții de cunoaștere adevărată, și anume, modalitatea *logos*-ului și modalitatea *sophia*, dar dintr-o poziție fără speranță pentru subiectul epistemic, înlănțuit într-un univers lipsit de transcendent, deoarece transcendentul ontologic este o supoziție de care el nu mai are nevoie⁵.

Comparația dintre Arhitectonica Peșterii și Arhitectonica Rațiunii Pure din *Kritik der reinen Vernunft* evidențiază o asemănare uimitoare în ceea ce privește poziția subiectului epistemic. Ambele Arhitectonici probează că Da Sein este cuprins în Das Sein; că există o distincție fundamentală între Cavernă și Ființă, față de care ființa umană este echidistantă; că, dacă există devenire, atunci sensul ei este ieșirea din Cavernă spre sediul Ființei ca Ființă a Ființării. Dar, pe când Platon descrie în *Dialogurile* sale aspecte din acest itinerariu, în totalitate cunoscut de el, Immanuel Kant parcurge cu fiecare *Critică*, un stadiu din traseul spiritual exemplar.

Geniu modern al Peșterii, Immanuel Kant refuză platonica ispită „Khere” (ieșirea din peșteră), și, credincios imperativului socratic, se repliază pe subiect. Pentru Kant este indiferent locul ocupat în topografia Peșterii: în infern legat în Peșteră, sau afară sub soarele adevărului, deoarece cunoașterea adevărată este meditație nu contemplație, este o cercetare a modului cum subiectul epistemic pune (în ordine) Ființa, dându-i posibilitatea reală, naturală de a exista.

La sfârșitul demersului său filosofic, Kant va trebui să uzurpe însă poziția teoretică din plecare. Atunci când afirmă că natura trebuie să fie considerată *ca și cum* („als-ob”), ar fi creată de către o ființă supremă și rațională în cel mai înalt grad⁶, Immanuel Kant nu face altceva decât să enunțe clar ceea ce la Platon nu era decât o supoziție exprimată în haină mitică: ea este expresia identității dintre Ființă și gând. Legătura intimă dintre punctul de vedere al lui Platon și doctrina kantiană devine evidentă dacă se ține seama de faptul că Immanuel Kant fundamentaează identitatea pe supoziția intelectului divin („intellectus archetypus”), în timp ce Platon a construit Ființa animată de ideea de Bine ca ipostază a Creatorului divin.

Cele două ontologii. După Immanuel Kant, *Das-in-der-Welt-Sein* se menține în același timp ca poziție ontologică, pe de o parte, și generatoare de ontologie, pe de altă parte, în timp ce kantianul „als-ob” constituie dezvoltarea maximă a supozițiilor cu privire la nivelurile ontice. Kant nu a teoretizat mecanismul mental al lui „als-ob”, nici nu l-a inventat, ci l-a preluat din doctrina medievală a

---

⁵ Immanuel Kant, *The Critique of Judgement*, în: *Great Books of the Western World*, vol. 42, ... , *Introduction*, IV. *Judgement as a Faculty by which Laws are prescribed a priori*, p. 467.

⁶ Immanuel Kant, *The Critique of Pure Reason*, *ibid.*, I. *Transcendental Doctrine of Elements*, *Second Part, Second Divis., B. II, Ch. III, Appendix. Of the Ultimate End of the Natural Dialectics of Human Reason*, p. 201. Cf. Germ.ed. în: *Kant Sämtliche Werke in Verbindung mit O. Buck*, P. Gedan, W. Kinkel, F.M. Schiele, Th. Valentiner, herausgegeben von Karl Vorländer, erster Band nach der erster und zweiter original Ausgabe neu herausgegeben von Raymund Schmidt, Leipzig, 1930, Verlag von Felix Meiner, I. *Elementarlehre. II. Teil. II. Abt. II Buck III. Hauptstück. VII. Abschnitt. Kritik aller spekulativen Theologie*, pp. 627-628.

suppositio terminorum, perfect și complet exprimată de William Ockham, folosindu-o într-un mod savant ca fundament pentru monumentală sa construcție critică, ceea ce a condus la resemnificarea întregii terminologii și problematice scolastice.

Punctul de plecare al demersului ontologic kantian a fost, după cum însuși Immanuel Kant a mărturisit⁷, uimirea că există un spațiu paradoxal al cunoașterii, ruinat de antinomii, un permanent scandal al rațiunii umane cu ea însăși. Ființa ca Ființă este necesară, iar necesitatea ei ar trebui să se reflecte în non-contradicția și necesitatea absolută a cunoașterii. Cu toate acestea, subiectul epistemic dispune de cunoștințe enunțate prin judecăți analitice și sintetice. Immanuel Kant își revendică ridicarea la rangul de descoperire filosofică de prima importanță dihotomia generală a judecăților, în *analitice* și *sintetice*, și, în special, sesizarea existenței stranie în interiorul *sinteticelor* a judecăților sintetice *a priori*⁸. Valoarea absolută a Arhitectonicii *Criticii Rațiunii Pure*, construită pe distincția dintre *analitic-sintetic* constă în faptul că indică ceea ce este demn de a fi gândit în ordinea Ființei, altfel spus este o cunoaștere ontologică.

Exilarea metafizicii – și prin extensie, a filosofiei – își are originea în interpretarea greșită a arhitectonicii kantiene și mult mai puțin decât se crede de obicei, în opera lui Francis Bacon, datorită motto-ului adăugat de Imm. Kant la a doua ediție a primei sale *Critici*: „*Baco de Verulamio. Instauratio magna. Praefatio*”⁹. În toate arhitectonicele prekantiene, metafizica este pusă pe același plan cu științele exacte. La Aristotel, de exemplu, filosofia este așezată alături de fizică, ambele făcând parte din rubrica disciplinelor teoretice, în timp ce în clasificarea lui Francis Bacon, filosofia împreună cu celelalte științe teoretice constituie disciplinele rațiunii.

Immanuel Kant este primul gânditor care nu mai clasifică filosofia împreună cu științele pozitive, și primul filosof pentru care filosofia este o cunoaștere, o „știință” de alt tip decât științele naturii, fiind în fapt o întoarcere, o răsucire – metanoia sau *Khere* – a gândirii pe cunoaștere, a reflecției asupra cognițiilor, în scopul de a aprecia și de a pronunța o hotărâre pe măsura ei, despre întinderea, sensul și valoarea cunoștințelor. În opinia lui Kant, metafizica este teoria despre ceea ce este științific în cunoașterea *in genere* și, de aceea, are o funcție eminentă critică, dar mai ales ontologică, fiindcă este „știința” despre raportul oricărei cunoașteri cu scopurile esențiale ale rațiunii omenești, este „legislatoarea” rațiunii¹⁰, și astfel instituie două ontologii: ontologia primă despre natură, ca discurs cu privire la condițiile de posibilitate ale obiectului și a

---

⁷ Immanuel Kant, *Samtliche Werke, ...*, neunter Band, *Briefwechsel*, 1924, An Christian Garve, Königsberg, den 21sten Sept. 1798, pp. 779-780.

⁸ Immanuel Kant, *The Critique of Pure Reason, ibid., Introduction, IV. Of the Difference between Analytical and Synthetical Judgements*, p. 17.

⁹ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft* von Immanuel Kant, Zweite hin und wieder verbesserte Auflage. 1787, Neu Herausgegeben von Theodor Valentiner, Elfte Auflage, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1919, p. 10.

¹⁰ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft* von Immanuel Kant, Zweite hin und wieder verbesserte Auflage. 1787, Neu Herausgegeben von Theodor Valentiner, Elfte Auflage, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, *Der transscendentalen Methodenlehre. Drittes Hauptstück. Die Architectonik der reinen Vernunft* 1919, p. 695 sq.

cunoașterii sale; și ontologia secundă a umanului, ca un discurs despre condițiile de posibilitate a libertății și a transcendenței. Consecința cea mai tare a acestei „tăieturi” ontologice este că orice cunoaștere, pentru a se constitui ca știință, trebuie să fie asigurată și înzestrată cu un fundament metafizic¹¹.

Dacă cunoașterea este focalizată pe ontologia primă, așa cum rezultă ea din prima *Critică*, sunt sesizate drept concluzii enunțuri paradoxale, dar în același timp echivalente distincției originare „analitic-sintetic”. Nimic nu poate exista dacă se face abstracție de cugetare, fiindcă niciunul dintre obiectele lumii (*kosmos*) nu se poate detașa complet de ideea sa din subiectul epistemic, fără a se aneantiza prin aceasta, deoarece nu are rost rostirea a ceva dincolo sau în afară de cuget. Frontierele cugetării sunt, de asemenea, granițele Ființei. Am ales, spre exemplificare, câteva enunțuri frapante referitoare la modul în care cunoașterea creează realități ontice relative¹². Astfel, „natura” este o creație a cunoașterii – „ontologice” - și, de aceea, se orientează după principiul subiectiv al apercepției, urmând să depindă de el în ceea ce privește legitatea ei. În același fel, „spațiul” și „timpul” sunt condiții ale posibilității ontologice a obiectelor, în timp ce „cauzalitatea” este o categorie care unifică în conformitate cu legea rațiunii diversitatea fenomenelor, dăruindu-le universalitatea și caracterul de totalitate.

Diferența de valoare epistemologică dintre judecăți semnifică o diferență ontologică în Ființă, anume diferența dintre *phaenomen* și *noumen*. Trecerea de la cunoaștere la ontologie este evidentă dacă se asumă că lumea sensibilă nu cuprinde decât fenomenul care nu există în sine, ci este în subiect. Intelectul însă, tocmai pentru că „știe” că obiectele experienței sunt pure fenomene, trebuie să admită existența lucrului în sine – altfel spus, este constrâns să admită existența *noumen*-ului¹³. Fiindcă dacă obiectele nu pot fi cunoscute ca lucruri în sine, ele pot fi gândite totuși ca atare; în caz contrar s-ar ajunge la aserțiunea absurdă că există fenomene (aparențe) fără să fie nimic care să apară. Intelectului deci, prin simplul fapt că se aplică la fenomene, presupune și în același timp admite lucrul în sine. Demonstrația ontologică pentru luarea în considerare a obiectului în două moduri distincte, și anume ca *phaenomen* într-un caz, și ca *noumen* într-un alt caz, ține de perfecțiunea metafizicii ca știință universală, despre care trebuie să se poată spune:

„*nil actum reputans, si quid superesset agendum*”¹⁴.

---

¹¹ Immanuel Kant, *Metaphysical Foundations of Natural Science*, în: *Kant's Prolegomena and Metaphysical Foundations of Natural Science*, trad. de Ernest Belfort Bax, London, George Bell and Sons, 1883, p. 142-143.

¹² Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. Nicolae Bagdasar și Elena Moisuc, București, Editura Științifică, 1969, *Teoria. Elem. Part. II. Diviz.1. Secț.2. Deducția conceptelor pure ale intelectului* #26, p. 155: „natura urmează să se orienteze după principiul nostru subiectiv al apercepției, ba chiar că urmează să depindă de el în ce privește legalitatea ei”.

¹³ Este de discutat dacă este vorba de *noumenon* sau de *noumena*, i.e. *ein Ding an sich* sau *zahlreiche Dinge an sich* – n.n. Cf. Rudolf Eisler, *Kant Lexikon*, New York, Zürich, Hildesheim, Georg Olms Verlag, 1984, *Ding an sich*, pp. 93-97.

¹⁴ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft* von Immanuel Kant, Zweite hin und wieder verbesserte Auflage. 1787, Neu Herausgegeben von Theodor Valentiner, Elfte Auflage, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1919, *Vorrede zur zweiten Auflage*, p. 33.

În mod consecutiv, rezultă alte două discursuri ontologice conexe: pe de o parte, o ontologie a fenomenului, altfel spus o ontologie în subiect; și, pe de altă parte, o ontologie a unei exteriorități aproape absolute – ontologia *noumen*-ului. Aceste ontologii sunt descrise prin cupluri complementare ca: „natură - lucru în sine”, „transcendental – transcendent”, „*intellectus ectypus - intellectus archetypus*”, „*ens rationis – ens realissimum*”.

Pentru a elabora cunoașterea ontologică primă, Immanuel Kant a pornit întreprinderea sa cu experiență îndelungată a omului de știință, știind că problemele fundamentale care se ridică, se soluționează sau se anulează în acest domeniu, se grupează în două mari clase:

A. probleme privind cunoașterea despre natura obiectelor; și

B. probleme privind cunoașterea despre ceea ce este științific în cunoașterea *in genere*.

În clasa **A** intră problemele metafizicii considerate ca o schiță-cadru pentru studiul naturii obiectelor și probleme ce constituie subiecte pentru științele și filosofii asociate. În clasa **B**, analiza filosofică este prioritară și preponderentă, părând că se îndepărtează tot mai mult până la a rupe orice legătură cu clasa **A**.

Ipoteza de lucru comună celor două mari clase de probleme, unite sub sintagma acceptată de „epistemologie clasică”, este că există o formă normală perfectă a lucrurilor și a cunoașterii lor și că ea poate fi descrisă. *Kritik der reinen Vernunft* este o dovadă riguroasă despre modul cum cunoașterea conferă fundament ontologic atât obiectului cât și subiectului.

La sfârșitul demersului său critic, Immanuel Kant a adăugat celor două niveluri **A** și **B** de cunoaștere ontologică, un al treilea nivel **C**, numit de el „propedeutică” sau exercițiu preliminar intenționat să studieze facultatea rațiunii sub raportul oricărei cunoașteri pure *a priori*. Corespunzător celor trei niveluri **A**, **B**, și **C** ale cunoașterii ontologice, sunt formulate condițiile de ființare, în mod adecvat, respectiv:

a) condițiile de posibilitate care definesc Ființa posibilă: o ființă este posibilă dacă și numai dacă ea poate fi gândită;

b) condițiile de realitate care definesc Ființa reală: o ființă este reală dacă și numai dacă ea poate fi gândită non-contradictoriu;

c) condițiile de existență care definesc Ființa concretă: o ființă există dacă și numai dacă ea poate fi gândită non-contradictoriu și este percepută ca atare¹⁵.

Rămâne totuși o întrebare care se insinuează tot mai mult pe măsură ce se epuizează problematica ontologiei prime, anume: „**cum** se întâmplă că lucrul în sine se lasă – sau este constrâns de subiect să se lase – perceput?”.

Răspunsul kantian, devenit celebru, este „als-ob”, și inaugurează un discurs ontologic secund cu privire la condițiile de posibilitate, realitate și necesitate ale lucrului în sine, care presupun o ordine în sine și un intelect arhetipal față de care ordinea naturii și intelectul generic nu sunt nimic altceva decât *ectypa*, altfel spus simple copii.

---

¹⁵ Pentru Moromete, girafa nu există, fiindcă deși o vede la grădina zoologică, nu poate gândi că există un astfel de animal – n.n.

Immanuel Kant nu am crezut niciodată că rațiunea pură este capabilă exploreze transcendentul, dar a considerat că dacă există totuși două tablouri ale lumii, unul immanent subiectului și altul transcendent, atunci trebuie operat cu ele spre a le unifica, fiindcă dacă sunt două distincte, atunci sunt o înfinitate.

Unificarea kantiană este rezultatul faptului că *logos*-ul devine rațiune pură, formulată și exteriorizată cu ajutorul doctrinei scolastice despre *suppositio terminorum*, așa cum este ea formulată de William Ockham în tratatul *Summa totius logicae*, unde cheia de boltă este clasicul *als-ob*, în forma sa latină. Aceste construcții teoretice au fost numite ficțiuni de tip kantian¹⁶, a căror structură este identificată în formele gramaticale ale limbii germane de tipul *als-ob* sau *wie-wenn*, traductibile însă în oricare altă limbă omenească, de exemplu, în engleză *as-if* sau *as-it were*; în franceză, *comme – si* sau *que-si*; în latină *quasi* sau *sicut* etc.

La Immanuel Kant însă, drumul gândirii se sustrage investigației și se învâluie fiindcă nu este indicată în mod expres originea. Este vorba de un drum care duce la determinarea suportului cunoașterii ontologice și care pare că nu aduce nimic nou fiindcă el conduce către ceea ce premerge din vechi în mai vechi, dinspre care cere menținerea într-o nestrămutată identitate a aceluiași. Determinarea originii este de aceea doar o strădanie neobosită de a dezbate și a localiza acel ceva pe care cuvântul întâi îl presupune și apoi îl descrie dezvăluindu-l drept sarcină a gândirii, pe care gândirea îl va învălui apoi ca pe ceva gândit. Este aici, într-una și aceeași supoziție, dezvăluită prin modul kantian de gândire, o diferență foarte subtilă dar de o mare importanță în filosofia transcendentă. Fiindcă, **în același termen** există, datorită principiului rațiunii suficiente, ceva ce poate fi admis în mod relativ (*suppositio relativa*) și descris ca **fenomen**, dar și ceva absolut (*suppositio absoluta*) care induce fenomenul dar transcende subiectul epistemic ca **noumen**¹⁷.

---

¹⁶ Hans Vaihinger, *Die Philosophie des Als Ob*, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1918, Dritte durchgesehene Auflage, p. 154 ș.u.

¹⁷ Immanuel Kant, *Kritik der reinen Vernunft* von Immanuel Kant, Zweite hin und wieder verbesserte Auflage. 1787, Neu Herausgegeben von Theodor Valentiner, Elfte Auflage, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1919, I. *Transscendentale Elementrlehre. Zweiter Theil. Zweites Buch.* III. *Hauptst. 7. Abschn. Kritik aller spekulativen Theologie. Anhang zur transscendentalen Dialektik. Von der Endabsicht der natürlichen Dialektik der menschlichen Vernunft*, pp. 568-573.